

*В.Резнік,
кандидат соціологічних наук*

СТАН СОЦІАЛЬНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ТА КАПІТАЛ

Однією із проблем, що постала в ході інтеграції України у глобальний соціально-економічний простір, є проблема інституціональної сумісності українського суспільства із зазначеним простором. Після невдачі, яка спіткала комуністичний експеримент у світовому масштабі, глобальне інституціональне домінування відновили приватна власність, приватне підприємництво та вільний ринок робочої сили. У більшості країн колишнього соціалістичного табору відбувається їх вимушена або невимушена реінституціоналізація. Один із складників цих процесів – соціальна легітимація приватної власності, тобто набуття соціальної легітимності даною інституцією.

Соціальна легітимність приватної власності – добровільна згода як мінімум більшості членів суспільства із інституціональним порядком приватновласницьких відносин з огляду на його соціальну прийнятність і значущість [1, с. 126–127]. У посткомуністичному суспільстві така згода має поширюватися також на процес та результати приватизації (як головного джерела появи приватної власності). Тому в даному випадку об'єктивними ознаками соціальної легітимності варто вважати участь громадян у приватизаційних процесах та їх залучення у приватновласницькі відносини; відсутність суспільних потрясінь, викликаних протистоянням власників та неімущих, великих та дрібних власників, власників різних регіонів країни, власників та держави; міру дотримання правових норм у сфері приватновласницьких відносин усіма зазначеними суб'єктами та ін. Натомість суб'єктивними виявами соціальної легітимності є позитивне ставлення до приватизації та приватної власності, їх визнання, схвалення та підтримка,

готовність та намір залучатися у відповідні практики. З огляду на зазначене у соціологічному опитуванні емпіричними показниками соціальної легітимості приватної власності в сучасному українському суспільстві доцільно обрати:

- 1) міру участі у приватизаційних практиках (процесах);
- 2) міру залучення у приватновласницькі відносини (статус приватного власника різних об'єктів);
- 3) ставлення до приватизації різних об'єктів;
- 4) позицію визнання/невизнання постфактум доцільності та виправданості проведеної у минулому приватизації різних об'єктів;
- 5) ставлення до існування приватної власності на різні об'єкти;
- 6) позицію щодо правочинності приватних власників, тобто їх прав – володіння, користування та розпорядження об'єктом, права суверена (зокрема, права на купівлю-продаж об'єкту власності), на дохід, на безпеку (імунітет від експропріації), на передання об'єкту у спадок, на безстроковість повноважень володіння об'єктом та ін.;
- 7) думку з приводу доцільності/недоцільності націоналізації об'єктів власності, що були приватизовані та ін.

Завдання даної операціональної моделі зводиться до фіксації міри змістового консонансу/дисонансу спектра фактологічних суджень, ставлень та думок респондентів, що виступають віддзеркаленням поведінкових, емоційних та когнітивних складових налаштованості соціуму щодо приватизації та приватної власності.

Емпіричну базу оцінки стану соціальної легітимості становлять дані соціологічного моніторингу та омнібусу "Громадська думка в Україні – 2006" Інституту соціології НАНУ. За часом омнібусне дослідження було проведене одразу по завершенні моніторингового дослідження 2006 р. Тому є підстави розглядати результати цих двох досліджень як відбитки стану громадської думки населення України навесні 2006 р. Це уможливило певною мірою коректне зіставлення та узагальнення вказаних результатів під час

Розділ 2

аналізу стану соціальної легітимності приватної власності у зазначений час.

Один емпіричний індикатор омнібусу розроблено для отримання інформації про міру залучення громадян у приватновласницькі відносини у статусі приватного власника або співвласника (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів омнібусу на запитання про наявність у власності різних об'єктів (2006, N=1800, %)

<i>Відмітьте, будь-ласка, що із наведеного нижче має у власності Ваша сім'я?</i>	<i>%</i>
Побутові речі тривалого вжитку (холодильник, телевізор тощо)	94,9
Індивідуальні транспортні засоби (автомобіль, мотоцикл, човен тощо)	29,6
Житло (квартира, будинок)	88,1
Присадибна земельна ділянка	42,2
Дачна земельна ділянка	14,8
Акції підприємств, паї у ЗАТ, ВАТ тощо	7,2
Земельний пай	16,2
Мале підприємство	1,4
Велике підприємство	-
Нічого з переліченого	1,5

Можна умовно виділити два сегменти сфери приватновласницьких відносин, відмінні за мірою залучення респондентів до них. У межах першого, порівняно більш масового сегменту об'єктами приватної власності виступає все те, що перебувало в індивідуальній власності або користуванні пересічних громадян ще за часів “розвинутого соціалізму” – побутові речі, індивідуальні транспортні засоби, житло, присадибні та дачні земельні ділянки. У межах другого сегменту, мало значного порівняно з першим, такими об'єктами є засоби виробництва у вигляді акцій, землі сільськогосподарського призначення та малих підприємств. Є підстави припустити, що більшість громадян не схильна ідентифікувати себе як приватних

власників засобів виробництва. Це припущення до певної міри підтверджується розподілом відповідей респондентів omnibusу на запитання про участь у приватизаційних процесах (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів omnibusу на запитання про участь у приватизаційних процесах (2006, N=1800, %)

<i>У яких приватизаційних процесах довелося узяти участь Вам, членам Вашої сім'ї?</i>	<i>%</i>
Приватизація житла (квартири, будинку)	58,5
Приватизація присадибної земельної ділянки	21,7
Приватизація дачної земельної ділянки	8,3
Отримання майнового приватизаційного сертифіката (ваучера)	24,0
Обмін свого майнового приватизаційного сертифіката (ваучера) на акції підприємства	8,6
Продаж свого майнового приватизаційного сертифіката (ваучера) за гроші	11,9
Отримання земельного паю	12,8
Приватизація свого земельного паю	6,5
Викуп підприємства його працівниками	1,4
Купівля підприємства на аукціоні або конкурсі	0,3
У жодних з перелічених	24,5

У даному випадку теж можна виділити дві умовні групи безпосередніх (або активних) приватизаційних дій, відповідні виділеним раніше сегментам приватновласницьких відносин. Перша охоплює порівняно поширені види приватизації – приватизацію житла (58,5%), присадибних (21,7%) та дачних (8,3%) земельних ділянок. Натомість до другої групи можна віднести менш популярні серед респондентів види приватизації засобів виробництва: обмін ваучера на акції підприємства (8,6%), приватизацію земельного паю (6,5%), викуп підприємства працівниками (1,4%) або купівлю його на аукціоні чи конкурсі (0,3%). Показовими на тлі другої групи є відносно високі відсотки пасивних приватизаційних дій стосовно засобів виробництва.

тва, зокрема, отримання ваучера (24,0%) та земельного паю (12,8%). Мається на увазі те, що ваучери отримала абсолютна більшість громадян, а земельні паї – абсолютна більшість працюючих у сільському господарстві незалежно від власних бажань. Проте цілеспрямовано конвертували ваучери та паї у власні приватні активи далеко не всі. У цьому плані привертають увагу значні у загальному контексті відсотки тих, хто просто продав свій ваучер за гроші (11,9%) або не взяв участі у жодному з приватизаційних процесів (24,5%). Відсоток вибору респондентами позиції участі у приватизації земельного паю (табл. 2) у 2,5 раза менший за відсоток вибору респондентами позиції його наявності у власності (табл. 1). Все зазначене дає підстави припустити, що абсолютна більшість людей суб'єктивно відчуває себе не причетними до приватизації засобів виробництва. Імовірно, це суб'єктивне відчуття непричетності не лише не сприяє, а радше навіть стоїть на заваді легітимації відповідної приватної власності.

На користь останнього припущення свідчать інші дані, для отримання яких кілька емпіричних індикаторів омнібусу були розроблені як структурно відповідне (сумісне) та змістове доповнення емпіричних індикаторів моніторингу. Структурний аспект у даному випадку полягає у виокремленні трьох об'єктів приватної власності – землі, малих та великих підприємств (три відповідні емпіричні показники закладено в структуру моніторингу його фундаментами з самого початку проведення). Цей короткий перелік далеко не охоплює всю сукупність об'єктів приватної власності у нашому суспільстві. Проте до нього потрапили саме ті об'єкти, з приводу приватної власності на які в сучасній Україні існують соціально-ідеологічні та політичні суперечності. Приватна власність та суспільна (державна) власність на засоби виробництва як антагоністичні історичні типи власності виступають наріжними соціально-інституційними підвалинами відповідних антагоністичних моделей економічних систем, класової структури та соціальної культури суспільства.

Альтернативи однотипних 3-позиційних порядкових поляризованих шкал зазначених показників моніторингу виступають емпіричними референтами позитивних настанов, що є виявами обрання респондентами позиції легітимації; негативних настанов – виявів позицій делегітимації, а також невизначених настанов, що засвідчують труднощі респондента із визначенням власної позиції легітимації/делегітимації. До аналогічного типу уніфіковано 5-відсоткові порядкові шкали показників омнібусу. Кількісним критерієм оцінки стану легітимності слід вважати 50%-ві значення вибору респондентами позицій шкал. Будемо виходити із припущення, що соціальна легітимність об'єкту наявна за умови, коли позицію його легітимації обирають більше 50% респондентів, а соціальна нелегітимність – за умови, коли більше 50% респондентів обрали позицію делегітимації. Але і в цих двох випадках, і в усіх інших можна вести мову в аналітичному контексті про рівні (ступені) легітимності, нелегітимності і невизначеності легітимності/нелегітимності окремого об'єкту, а також про тенденції мінливості цих рівнів з часом – легітимацію, делегітимацію, збільшення чи зменшення невизначеності.

Отже, оцінка стану соціальної легітимності приватної власності, наприклад, на малі підприємства має ґрунтуватися на низці показників, що фіксують емоційну (ставлення) та когнітивну (думки, опінії) складові суб'єктивної налаштованості респондентів (табл. 3).

Є підстави вважати, що саме по собі існування приватних підприємств соціально легітимне: значення відповідного показника позитивного ставлення становить 56,8%. Однак значення показників соціальної легітимності приватизації як одного з головних джерел їх появи загалом майже на 10% нижчі: позитивно ставляться до приватизації 43,7% респондентів, визнають постфактум її доцільність та виправданість – 47,4%, заперечують доцільність націоналізації – 43,1%. Функціональні можливості програмного пакета ОСА для Windows дають змогу

Розділ 2

Таблиця 3

**Стан соціальної легітимності приватної власності
на малі підприємства навесні 2006 р. (N=1800, %)**

Дослідження	Позиція		
	делегітимації	невизначеності	легітимації
Моніторингу Інституту соціології НАН України	<i>Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) малих підприємств?</i>		
	Скоріше негативно	Важко сказати, негативно чи позитивно	Скоріше позитивно
	28,8	27,5	43,7
Омнібусу Інституту соціології НАН України	<i>Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) малі підприємства?</i>		
	Скоріше ні	Важко відповісти	Скоріше так
	28,0	24,6	47,4
	<i>Як Ви ставитесь до існування в Україні малих приватних підприємств?</i>		
	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
	19,3	23,8	56,8
	<i>Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави малих приватних підприємств?</i>		
Так	Важко відповісти	Ні	
30,5	26,4	43,1	

диференціювати респондентів омнібусу на підвибірці за мірою їх однорідного позиціонування у континуумі трьох емпіричних показників соціальної легітимності/нелегітимності, наведених у таблиці 3. У межах всіх трьох шкал позиції легітимації обрали 35,4% респондентів, позиції делегітимації – 13,5%, позиції невизначеності – 11,0%. Решті (40,1%) респондентів притаманне неоднорідне позиціонування. Послідовних опонентів приватної власності на малі підприємства у 2,5 рази менше, ніж носіїв її легітимності. Отже, приватна власність на малі підприємства соціально легітимна, але стан цієї легітимності близький до критичного.

Оцінка стану соціальної легітимості приватної власності на великі підприємства ґрунтується на аналогічній за структурою та змістом групі показників (табл. 4).

Таблиця 4
Стан соціальної легітимості приватної власності на великі підприємства навесні 2006 р. (N=1800, %)

Дослідження	Позиція		
	делегітимації	невизначеності	легітимації
Моніторингу Інституту соціології НАН України	Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) великих підприємств?		
	Скоріше негативно	Важко сказати, негативно чи позитивно	Скоріше позитивно
	67,5	21,9	10,6
Омнібусу Інституту соціології НАН України	Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) великі підприємства?		
	Скоріше ні	Важко відповісти	Скоріше так
	57,9	25,0	17,1
	Як Ви ставитесь до існування в Україні великих приватних підприємств?		
	Скоріше негативно	Важко відповісти	Скоріше позитивно
	39,1	26,3	34,6
	Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави великих приватних підприємств?		
	Так	Важко відповісти	Ні
58,2	24,7	17,1	

Однозначно можна констатувати соціальну нелегітимність приватизації великих підприємств: негативно ставляться до їх приватизації 67,5% респондентів, не визнають постфактум її доцільності та виправданості 57,9%, погоджуються із доцільністю націоналізації великих підприємств 58,2%. Водночас значення показника негативного ставлення до існування великих підприємств (39,1%)

як мінімум на 18% менше значень решти показників позиції соціальної делегітимації і далеко не сягає рівня 50%. У даному випадку 2/3 вибіркової сукупності становлять респонденти із позитивним ставленням (34,5%) та респонденти, що не визначилися із своїм ставленням (26,3%). Показово, що значення показника негативного ставлення перевищує значення показника позитивного ставлення на 4,5% і ця різниця не є статистично значущою. Можна простежити певну послідовність зростання значень позицій легітимації: 10,6% респондентів позитивно ставляться до приватизації, 17,1% визнають виправданість приватизації постфактум та не вважають за доцільне націоналізацію, 34,6% позитивно ставляться до результату приватизації – існування великих приватних підприємств. Така послідовність засвідчує, що частина людей, попри неприйняття процесу приватизації, не бачать їй альтернатив та готова змиритися з її результатами. Водночас респонденти омнібусу, що послідовно обрали позиції легітимації у межах шкал усіх трьох показників легітимності/нелегітимності, становлять 10,2% загальної вибіркової сукупності, а їх антагоністи, що обрали в цих випадках позиції делегітимації, – 31,1%. 10,1% становлять ті, що не визначилися із своєю позицією в усіх трьох випадках, 48,6% – респонденти із неоднорідним позиціонуванням. Співвідношення послідовних носіїв легітимності та нелегітимності становить 1:3. Тому загалом є підстави вважати приватну власність на великі підприємства соціально нелегітимною.

Структура групи показників для оцінки стану соціальної легітимності приватної власності на землю відмінна від структури показників двох попередніх груп (табл. 3; 4). Показник ставлення до приватизації відсутній. Проте наявний показник позиції визнання/невизнання однієї із правочинностей приватних власників – права суверена, зокрема, права на купівлю-продаж землі (табл. 5).

Значення всіх показників соціальної нелегітимності приватної власності на землю перевищують 50%. Щоправда, у трьох випадках ці перевищення статистично незна-

Таблиця 5

**Стан соціальної легітимості приватної власності
на землю навесні 2006 р. (N=1800, %)**

Дослідження	Позиція		
	делегітимачії	невизначеності	легітимачії
Моніторингу Інституту соціології НАН України	<i>Як Ви ставитесь до приватної власності на землю?</i>		
	Скоріше негативно	Важко сказати, негативно чи позитивно	Скоріше позитивно
	53,1	22,9	24,0
	<i>Чи можна, на Вашу думку, дозволити купівлю-продаж землі?</i>		
	Ні	Важко відповісти	Так
	60,5	17,5	22,0
Омнібусу Інституту соціології НАН України	<i>Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) землю?</i>		
	Скоріше ні	Важко відповісти	Скоріше так
	53,5	22,3	24,2
	<i>Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави приватної землі?</i>		
	Так	Важко відповісти	Ні
	51,4	27,6	21,0

чуці. Проте значення показників соціальної легітимості тут у жодному випадку не перевищують 25% і є, відповідно, як мінімум удвічі меншими значень показників соціальної нелегітимості. У даному випадку можна виокремити та порівняти підвибірки респондентів, що обрали виключно позиції легітимачії (делегітимачії, невизначеності) у межах шкал двох емпіричних показників як омнібусу, так і моніторингу (табл. 5). Двовимірні розподіли засвідчили, що виключно позиції легітимачії приватної власності на землю обрали 14,9% респондентів моніторингу та 15,1% респондентів омнібусу, позиції делегітимачії – 42,7% респондентів моніторингу та 45,3% респондентів омнібусу, позиції невизначеності – 9,9% респондентів моніторингу та 15,0% респондентів омнібусу. Загалом є

підстави вважати, що приватна власність на землю соціально нелегітимна.

Завершуючи, варто зробити дві підсумкові зауваги. Першу – стосовно перспектив соціальної легітимації/делегітимації приватної власності на засоби виробництва. Констатовані вище стани соціальної нелегітимності приватної власності на великі підприємства та на землю і легітимності приватної власності на малі підприємства навряд чи є сталими і остаточними. Їхня потенційна нестабільність прихована у наявності близько чверті респондентів, що поки що не в змозі визначитися із власними позиціями стосовно розглянутих видів приватизації та приватної власності у межах кожного показника (табл. 3–5), а також значних часток респондентів із вибором суперечливих позицій стосовно окремого об'єкту приватизації та приватної власності. Від імовірного самовизначення та ідеологічного увиразнення позицій цих респондентів залежать перспективи соціальної легітимації/делегітимації приватної власності на засоби виробництва та, вірогідно, повноцінної інституційної сумісності сучасного українського суспільства із глобальним соціально-економічним простором. Друга заувага має більше методичний характер. Відсоткові розподіли показників двох різних масивів даних соціологічних опитувань, проведених у часі одне за одним, загалом змістово узгоджуються. Нелогічні розбіжності, як правило, відсутні. Цей момент опосередковано свідчить на користь валідності емпіричних показників та надійності отриманих при їх використанні даних. Втім, остаточні висновки у цьому випадку правомірно було б робити лише по відтворенні інших дослідницьких процедур та методик у повторних дослідженнях.

Література

1. Резнік В. Приватна власність крізь призму соціологічного інституціоналізму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 119–131.